

Георгій ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу
зарубіжних джерел з історії України
Інституту української археографії та
джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

ПОЛЬСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ВЕРСАЛЬСЬКОГО КАБІНЕТУ В 2-й ЧВЕРТІ XVIII ст.: КОНЦЕПЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ

Дослідження основних напрямів зовнішньої політики Французького королівства в епоху Нового часу засвідчує, що вона будувалася навколо антагонізму між Францією та Австрією. Гостре суперництво між обома країнами за гегемонію на континенті, що розпочалося під час правління Франциска I Валуа (1515–1547) та тривало близько двох з половиною століть аж до “Дипломатичної революції” 1756 р., з часом втягнуло усі провідні країни Європи. У цій боротьбі Франція опиралася на так званий “Східний бар’єр”, до якого входили Швеція, Польща та Османська імперія. У разі виникнення військового конфлікту з Австрією ці три держави були готові атакувати Габсбурзькі володіння, змушуючи австрійців розділити свої сили і тим самим послабити їх¹.

Система “Східного бар’єру” ефективно діяла аж до початку XVIII ст., коли співвідношення сил в Європі кардинально змінилося не на користь Франції. З одного боку, війна за іспанську спадщину (1701–1714) не принесла французькій короні бажаних результатів. Хоч Версальському кабінету і вдалося зберегти іспанський престол за Філіпом V Бурбоном (1700–1746), а, отже, перетворити Іспанію з ворога на союзника, але Утрехтський (1713) та Раштатський (1714) мирні договори, що офіційно завершили війну, остаточно перекреслили французькі плани щодо встановлення гегемонії на континенті.

¹ L. WOLFF, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford, California (Stanford University Press), 1994, p. VI.

Після 1714 р. Франція була вже не провідною, а тільки однією з великих держав Європи².

Отже, політичну ситуацію, що склалася в Європі в середині 20-х рр. XVIII ст., не можна назвати сприятливою для Французького королівства. З одного боку, ворожа до Бурбонів Австрія після укладення союзу з Росією змінила баланс сил на свою користь. З другого боку, традиційні союзники французької корони – Швеція, Польща та Туреччина були ослаблені як поразками на міжнародній арені, так і невдалою внутрішньою політикою.

Основна ціль французької зовнішньої політики залишалася незмінною – обмеження габсбурзької могутності. Для досягнення цієї мети французький уряд здійснив спробу дещо видозмінити систему своїх союзів. У відповідь на вже згаданий вище австрійсько-іспанський альянс герцог де Бурбон вирішив зміцнити зв'язки з Англією та Пруссією, утворивши Ганноверську лігу 3 вересня 1725 р.³ Європа розділилася на два табори, що активно зміцнювали свої сили шляхом пошуку союзників. У результаті до Франції приєдналися Голландія, Данія та Швеція. Але повномасштабної європейської війни вдалося уникнути завдяки зусиллям кардинала де Флері (1653–1743), прем'єр-міністра Франції в 1726–1743 рр., який зміг переконати європейських монархів вирішити непорозуміння мирним шляхом на загальному конгресі в Суассоні⁴. Слід зазначити, що постать кардинала де Флері багато в чому знакова для французької історії XVIII ст., адже від моменту його призначення на посаду прем'єр-міністра та аж до самої смерті фактично він керував внутрішньою та зовнішньою політикою королівства, в той час як Людовік XV віддавав перевагу полюванню та кінним прогулянкам⁵.

² В. АДАДУРОВ, *Історія Франції: королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття)*, Л. (ВД “Український Католицький університет”), 2002, с. 280.

³ *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française: Prusse*, avec une introduction et des notes par A. WADDINGTON, Paris (Germer Ballière et Cie), 1901, p. LXX.

⁴ *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française: Autriche*, avec une introduction et des notes par A. SOREL, Paris (Germer Ballière et Cie), 1884, p. 237.

⁵ *Knaurs Weltgeschichte von der Urzeit bis zur Gegenwart*, [K. BRANDI, H. GÖRING, J. HALLER u. a.]; hrsg. von K. VON MÜLLER und P. ROHDEN, Berlin (Th. Knauer Nachf.), 1935, S. 567.

Розрахунок на Англію та Пруссію як імовірних союзників виявився марним. Ще в жовтні 1726 р. прусський король Фрідріх Вільгельм I (1713–1740), сподіваючись добитися визнання своїх спадкоємних претензій на Юліх та Берг, уклав таємний союз з Карлом VI Габсбургом (1711–1740) про взаємодопомогу у випадку війни. А через п'ять років після тривалих переговорів між англійцями та австрійцями був підписаний Віденський договір (1731), в якому Великобританія визнала “Прагматичну санкцію”. Натомість Габсбурзький дім зобов'язувався не віддавати заміж спадкоємницю престолу Марію-Терезію за принца з великими родовими володіннями⁶.

Оскільки діяльність Ганноверської ліги виявила значні суперечності між її учасниками і ненадійність Англії та Пруссії як союзників, французький уряд вирішив повернутися до традиційного напрямку зовнішньої політики – утворення сильного “Східного бар'єру”, який міг би одночасно загрожувати габсбурзьким землям і стримувати експансію Росії. Але якщо в Оттоманській Порті французькі впливи все ще залишалися домінантними, то в Швеції та Польщі необхідно було вести постійну дипломатичну боротьбу з Російською імперією.

Тактика, яку застосовувало Французьке королівство в нових історичних умовах для зміцнення і збереження власного впливу на польській політичній арені, була сконцентрована довкола династичної політики та шлюбних альянсів. Після утворення австрійсько-російського союзу перше зіткнення інтересів Франції та Росії відбулося саме на теренах Речі Посполитої. Версальський кабінет хотів, аби на зміну королю Августу II, який у своїй закордонній політиці схилився до співпраці з Петербургом, прийшов монарх з профранцузькою орієнтацією. Найбільш відповідним претендентом на цю роль був колишній польський король Станіслав Лещинський (1704–1709; 1733). Кандидатура останнього з'явилася в міжнародних планах Версальського кабінету завдяки одруженню Людовіка XV з донькою С. Лещинського Марією 5 вересня 1725 р. Цей союз, що на початках викликав осуд та був розцінений як мезальянс у колах французької аристократії⁷, передбачав

⁶ Е. ЦЬОЛНЕР, *Історія Австрії*, пер. з нім. Р. ДУБАСЕВИЧ, Х. НАЗАРКЕВИЧ, А. ОНИШКО, Н. ІВАНИЧУК, Л. (ВД “Літопис”), 2001, с. 261–262.

⁷ С. GRELL, ‘Par delà l’ “Allemagne” : le Royaume de Pologne dans la géographie politique et dans le jeu diplomatique de la France entre XVIe et XVIIIe siècles’ [in:] *La France, l’Allemagne et la Pologne dans l’Europe moderne et contemporaine (XVIe–XXe s.)*, Poznan (Instytut Historii), 2003, p. 21.

якнайскоріше народження спадкоємця трону. Адже смерть Великого Дофіна – єдиного законного сина Людовіка XIV (1643–1715), а також батьків та старшого брата майбутнього Людовіка XV, призвели до того, що колись чисельний рід французьких Бурбонів був на межі зникнення. А тому, оскільки король Франції не міг бути одружений зі звичайною шляхтянкою, Марія Лещинська мала стати донькою правлячого монарха⁸.

Хоча, варто відзначити, що на початках підтримка кандидатури колишнього польського короля в урядових колах королівства не була такою однозначною. Зокрема, державний секретар та міністр закордонних справ маркіз де Шовелен (1685–1762) пропонував “повністю пожертвувати С. Лещинським” та зосередити зусилля французької дипломатії на зближенні з Августом II, підтримці саксонської династії на польському престолі і таким чином не тільки встановити домінуючий вплив у Речі Посполитій, але і здобути сильного союзника в німецьких землях. Але цей план не був підтриманий ні Людовіком XV, ні кардиналом де Флері⁹.

Версаль почав задалегідь готуватися до боротьби за польський престол: у 1729 р. до Варшави направили нового посла маркіза де Монті (1681–1738), який отримав вказівку зробити все можливе, щоб король Станіслав мав перевагу над іншими кандидатами¹⁰. Він мав не тільки забезпечити підтримку польського народу, але і завадити Августу II встановити спадкоємність корони на користь свого сина чи його наступників¹¹. З цією метою з державної казни було виділено близько чотирьох з половиною мільйонів ліврів¹².

⁸ *Mémoires et journal inédit du marquis d'Argenson, Ministre des affaires étrangères sous Louis XV*, publiés et annotés par M. LE MARQUIS D'ARGENSON, Paris (Chez P. Jannet), 1857, t. II, p. 45.

⁹ В. ГЕРЬЕ, *Борьба за польский престол в 1733 году: историческая диссертация, составленная по архивным источникам*, Москва (Типография “В. Грачева и К^о”), 1862, с. 405–406.

¹⁰ *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française: Pologne*, avec une introduction et des notes par L. FARGES, Paris (Germer Ballière et Cie), 1888, t. II, p. 13.

¹¹ I. DMYTRYCHYN, *Grégoire Orlyk: un cosaque ukrainien au service de Louis XV*, Paris (L'Harmattan), 2006, p. 82.

¹² A. McCANDLESS WILSON, *French Foreign Policy during the Administration of Cardinal Fleury (1726–1743). A Study in Diplomacy and Commercial Development*, Cambridge; London (Harvard University Press), 1936, p. 241.

Активізація діяльності французької дипломатії була пов'язана з тим, що суперники Французького королівства – Австрія та Росія мали свої плани щодо персони наступного короля Польщі. Їхнім кандидатом був спадкоємець Августа II на саксонському троні, його син Фрідріх Август, який, як і його батько, прагнув отримати польську корону. В обмін на російську підтримку він віддав Курляндію в розпорядження фаворита імператриці Анни Іванівни (1730–1740) Ернста Бірона (1690–1772)¹³, тоді як австрійську допомогу забезпечив ще Август II, визнавши в 1732 р. “Прагматичну санкцію”¹⁴. До того ж з Габсбургами його поєднували ще і родинні зв'язки – шлюб з ерцгерцогинею Марією Жозефіною, донькою імператора Йосифа I (1705–1711)¹⁵.

Австрія та Росія безпосередньо межували з Польщею та могли в будь-який момент перетнути кордон багатотисячною армією, тоді як перекинути французькі війська на польські землі без перешкод можна було тільки морським шляхом. Віддаленість Франції від Речі Посполитої ставила перед Версалем завдання шукати союзників більш територіально наближених до польських земель. Зважаючи на це, французькі дипломати та урядові агенти розвернули бурхливу діяльність у пошуках союзників, які б підтримали С. Лещинського не тільки дипломатично, але й за допомогою зброї.

Серед держав, які могли справитися з цим завданням, Швеція все ще не відновила сили після Північної війни, а Пруссія переслідувала абсолютно відмінні від французьких цілі щодо Польщі. Якщо Версальський кабінет був зацікавлений у сильній Речі Посполитій, то Фрідріх Вільгельм I Гогенцоллерн (1713–1740), навпаки, розраховував збільшити територію свого королівства за рахунок польських земель¹⁶. До того ж Пруссія схилилася до підтримки саксонського курфюрста, але тільки за умови територіальних поступок на її користь та визнання Польщею королівського титулу за Фрідріхом Вільгельмом I¹⁷.

¹³ *Западные окраины Российской империи*, [Л. А. БЕРЕЖНАЯ и др.] Москва (Новое литературное обозрение), 2006, с. 65.

¹⁴ R. KANN, *A History of the Habsburg Empire, 1526–1918*, Berkeley (University of California Press), 1974, p. 93.

¹⁵ *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française: Autriche*, p. 243.

¹⁶ A. VANDAL, *Une ambassade française en Orient sous Louis XV: la mission du marquis de Villeneuve (1728–1741)*, Paris (Librairie Plon), 1887, p. 188.

¹⁷ С. СОЛОВЬЕВ, *История России с древнейших времен*, под. ред. Л. ЧЕРЕПИНИНА, Москва (Издательство социально-экономической литературы), 1963, т. 19–20, с. 338–339.

Як наслідок, не бажаючи воювати ані з Францією, ані з Росією та Австрією, Пруське королівство вирішило зберігати нейтралітет. Тому єдиною країною, яка була задекларованим суперником Відня та Петербурга, розташовувалася на недалекій відстані від Речі Посполитої та мала в своєму розпорядженні значний військовий потенціал, залишалася Османська імперія. За умови здобуття турецької підтримки Версаль міг розраховувати і на військову могутність васального до Порту Кримського ханства.

Перед послом у Константинополі маркізом де Вільньовом (1675–1745) ставилося завдання схилити симпатії турецьких урядовців на користь С. Лещинського, а у випадку втручання росіян чи австрійців у польські вибори спровокувати османів до військової акції. Водночас Версаль направив до Бахчисарая перших консулів, метою яких було встановлення з кримським ханом прямих дипломатичних відносин без посередництва Туреччини¹⁸.

Слід зазначити, що Франція не нехтувала і союзами з країнами Західної Європи, хоча формування коаліції вона розпочала надто пізно – 26 вересня 1733 р. була досягнута домовленість із Сардинією, а 7 листопада того ж року – з Іспанією. В той самий час французькі дипломати змогли переконати Англію та Голландію зберігати нейтралітет¹⁹.

З відбуттям 22 серпня 1733 р. С. Лещинського до Варшави події почали розгортатися дуже стрімко. Вже 12 вересня на засіданні сейму його було обрано королем. Але російські війська, які ще наприкінці серпня увійшли в Литву під командуванням ліфляндського губернатора генерала Петра Лассі (1678–1751), змусили новообраного монарха покинути Варшаву та осісти в Данцигу. 5 жовтня саксонського курфюрста обрали польським королем під ім'ям Августа III (1733–1763), а 10 жовтня Франція оголосила війну²⁰. Не маючи змоги дістатися польських земель суходолом, Версальський кабінет вирішує направити на допомогу своєму кандидату до Данцига флотилію лише з півтора тисячами чоловік морського десанту. Ці незначні сили були

¹⁸ С. Андреева, 'Французькі дипломатичні представники в Криму та запорозько-татарські відносини часів Нової Січі' [в:] *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*, Запоріжжя (Просвіта), 2004, вип. XVIII, с. 18.

¹⁹ Е. СІЕŚЛАК, *Stanisław Leszczyński*, Wrocław; Warszawa; Kraków (Zakład Narodowy imienia Ossolińskich), 1994, s. 124.

²⁰ А. McCANDLESS WILSON, *Op. cit.*, p. 243–244.

розбиті переважаючими російськими військами, а саме місто, яке було заблоковане як з суходолу, так і з моря, капітулювало в червні 1734 р. С. Лещинський втік до Копенгагена, а де Монті ув'язнили та протримали в російському полоні до 1736 р.²¹

Проте на італійському театрі бойових дій французькі війська на чолі з маршалом де Вілларом (1653–1734) захопили Мілан, а їхні союзники іспанці окупували Неаполь та Сицилію, що належали Габсбургам. Фактично військові дії завершилися в 1735 р., але остаточний мир було підписано лише в листопаді 1738 р. у Відні. Згідно з договором, саксонський курфюрст Фрідріх Август II офіційно визнавався всіма сторонами конфлікту королем Польщі під іменем Августа III, а С. Лещинський, у свою чергу, відмовлявся від будь-яких прав на престол та отримував у своє володіння герцогство Лотарингію, яке після його смерті відходило французькій короні. Взамін Версальський кабінет визнав “Прагматичну санкцію”²². Віденський мирний договір став одним з найвдаліших компромісів у європейській дипломатичній історії: Австрія була задоволена визнанням “Прагматичної санкції”, тесть Людовіка XV отримав герцогство, а Франція повністю оволоділа своїми етнічними землями²³.

Поряд з територіальною віддаленістю Французького королівства від польських земель однією з найважливіших причин поразки С. Лещинського була нерішучість Османської імперії. Порта зволікала розпочинати війну проти Росії через черговий конфлікт з Іраном (1730–1735), в ході якого турки зазнали важких втрат, а також загинув запеклий прихильник профранцузького напрямку в зовнішній політиці великий візир Топал Осман-паша²⁴. Незважаючи на всі спроби де Вільньова прискорити початок османської збройної акції, Туреччина оголосить війну Росії лише в 1736 р.

Хоча французький кандидат і не втримався на троні, війну за польську спадщину не можна вважати абсолютною поразкою Версальського кабінету. Так, офіційні дипломатичні відносини з Польщею були

²¹ G. DE FLASSAN, *Histoire générale et raisonnée de la diplomatie française ou de la politique de la France, depuis la fondation de la Monarchie, jusqu'à la fin du règne de Louis XVI*, Paris (Treuttel et Würtz), 1811, t. V, p. 71–72.

²² R. KANN, *Op. cit.*, p. 94–95.

²³ A. MAUROIS, *A History of France*, trans. by H. L. BINSSE, London (Minerva Press), 1968, p. 239.

²⁴ A. VANDAL, *Op. cit.*, p. 213.

розірвані, а отже відновлення “Східного бар’єру” відкладалося на невизначений термін, оскільки Річ Посполита опинилася на довгі роки в майже цілковитій залежності від Петербурзького двору. Але французькій короні та її союзниці Іспанії вдалося не тільки нанести австрійському війську низку відчутних поразок, але й приєднати нові території, відібравши їх у Габсбурзького дому, тим самим послабивши його. Звичайно ж неприємним фактом для французів було те, що вибори польського короля та подальша війна мали якнайкращі наслідки для Російської імперії. Вона не тільки домоглася приєднання нових земель, але майже не беручи участі в бойових діях, залишивши цю сумнівну прерогативу Австрії, забезпечила польський трон своєму кандидату.

Після смерті кардинала Флері, Версальський кабінет, аби схилити на свій бік Річ Посполиту, вирішив діяти через Саксонію, оскільки польський король був одночасно і саксонським курфюрстом. Підтримка Саксонії була здобута, по-перше, завдяки підписанню договору про дружбу та надання субсидій 1746 р., і, по-друге, завдяки одруженню доньки Августа III Марії-Жозефіни з дофіном Людовіком у 1747 р.²⁵

Отже, у 1729–1743 рр. за урядування кардинала де Флері основною стратегічною метою Французького королівства було відродження політики “Східного бар’єру”, покликаної протидіяти намаганням Російської імперії у її подальшому проникненню до Європи. Ця мета реалізовувалася шляхом розгортання зовнішньої політики за двома основними напрямками. Перший – ініціатива Франції вирішити на свою користь питання інтронізації польського короля в 1733–1735 рр.; другий – збереження і посилення французькою монархією своїх домінуючих впливів у Туреччині та Швеції, що відіграло головну роль у розгортанні російсько-турецької (1736–1739) та російсько-шведської (1741–1743) воєн.

Висновки. Польський вектор політичної стратегії Версальського кабінету у 2-й чверті XVIII століття вибудовувався в контексті традиційної політики Франції на східноєвропейському напрямі, яка зосереджувалась довкола протистояння з Австрією та Росією на трьох напрямках: польському, османському та шведському. Побудова Францією цього так званого “Східного бар’єру” вирішувалась королівством на основі династичної політики, оскільки всі три держави були монархіями: Швеція та Туреччина – династичними, а Польща –

²⁵ G. DE. FLASSAN, *Op. cit.*, p. 288–301.

виборною. Проте специфіка польського вектору так само вирішувалась у контексті династичного легітимізму, оскільки польський король Станіслав Лещинський був тестем французького короля Людовіка XV. Саме довкола питання повторної інтронізації Станіслава Лещинського, яка відбулась завдяки зусиллям Версальського кабінету у 1733 році і вибудовувалась тогочасна стратегія, починаючи з 1725 р., коли відбулось одруження Людовіка з Марією Лещинською. Опікувався повторною інтронізацією польського монарха досвідчений французький політик кардинал Флері, який до своєї смерті у 1743 р. був фактичним правителем Французького королівства і тримав у своїх руках всі нитки зовнішньої та внутрішньої політики держави.

Безпосередньо боротьба за польський престол та реалізація польської стратегії Флері розпочалась з 1729 р. з протистояння між Францією, з одного боку, та Росією і Австрією, які мали свого контр-кандидата на польський престол, з другого боку. Попри нейтралітет Пруссії і зволікання у збройній підтримці Франції зі сторони Османської імперії, королівству вдалося домогтися обрання Лещинського 12 вересня 1733 р. королем Речі Посполитої. Проте на престолі він протримався ледь менше місяця, а подальші військові дії, які тривали до 1735 р. і завершилися Віденським мирним договором 1738 р., забезпечили Франції гідний вихід зі становища.

Таким чином, реалізація стратегії, обраної Версальським кабінетом за урядування Флері, забезпечили Франції низку успіхів – вона оволоділа Лотарингією, а тесть короля, хоча і втратив у 1736 р. остаточно престол, але отримав у володіння герцогство. Річ Посполита опинилась у залежності від Росії. Натомість Франція змогла сконцентруватись на турецькому, шведському напрямках своєї міжнародної політики, де її домінування стало виключним і впливи та потуги Росії були повністю нейтралізованими на тривалу історичну перспективу.

George Potulnytskyi (PhD in History, researcher at the Department of Foreign Sources on the History of Ukraine of the M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Sources Studies of NAS of Ukraine).

Polish Vector of the Versailles Office Political Strategy in the Second Quarter of the Eighteenth Century: Concept and Implementation.

Abstract. In the article, based on the documents and materials found in the Diplomatic Archives of the Ministry of Foreign Affairs of France, in the scientific archive of the National University of Kyiv-Mohyla Academy and on a wide range of various scientific literature on the subject under study, the author reveals the peculiarities of the foreign policy of Versailles Cabinet in the Polish direction in the second quarter of the eighteenth century. The study was performed in the context of uncovering all the vicissitudes and conflicts of international politics of the time in Eastern Europe, where the interests of France, on the one hand, and of Austria and Russia, on the other hand, were confronted. The author argues that efforts devoted by French diplomacy concentrated around international issues, above all, dynastic politics. France, with considerable financial and diplomatic efforts, initially succeeded in peacefully achieving its highest goal, namely the enthronement of the father-in-law of their King, Stanisław Leszczyński, on the Polish throne. However, Leszczyński's reign failed to last for a long time, and subsequent military actions, which followed with varying success, eventually forced France to surrender to Russia's interests and influence in the Polish-Lithuanian Commonwealth. However, France did not lose outright. While remaining a strong European power, under the terms of the Vienna Peace Treaty of 1738, it gained its ethnic lands, in particular Lorraine, the ducal domain of Leszczyński, and retained its dominant and exclusive influence in Sweden and Turkey. This policy, led by Cardinal Fleury, allowed France to "save face" and continue to fight its adversaries in the international arena, including the territory of Poland in the second half of the eighteenth century.

Keywords: Versailles Cabinet, dynastic politics, Polish throne, Russia's interests.